

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра педагогіки, психології,
соціальної роботи та менеджменту

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

Тема: ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Виконала:
Кисельова Анастасія Віталіївна
Спеціальність: 053 Психологія
Освітня програма: Психологія

Науковий керівник:
ст. викладач Мисник С. О.

Допущено до захисту
" __ " _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Дата захисту: « __ » _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Глухів 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	8
1.1. Конфлікт, як психолого – педагогічна проблема.....	8
1.2. Психологічні особливості молодшого шкільного віку.....	14
1.3. Психологічна характеристика конфліктних ситуацій молодших школярів.....	19
Висновки до	1
розділу.....	24
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ	27
2.1. Методи та процедура емпіричного дослідження.....	27
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	30
2.3. Рекомендації щодо ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.....	38
Висновки до	2
розділу.....	41
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Скільки існує світ, стільки й зустрічаються конфлікти. Зі зміною світу і плином часу конфлікти так само змінюються, як і їх детермінанти та учасники. Людська особа не в змозі існувати безконфліктно, бо власне завдяки цьому вона пізнає дійсність, а також перебудовує власні взаємовідносини з іншими та самою собою. У випадку виникнення суперечностей між інтересами, думками та переконаннями особистість, відстоюючи власні погляди, не завжди готова брати до уваги думку інших.

Феномен конфліктності та причини її появи вивчаються багатьма психологічними галузями: загальною психологією, віковою, соціальною, педагогічною, диференціальною, конфліктологією та іншими. Наприклад, загальна психологія інформує про особистісні особливості, які можуть впливати на прояв конфліктності; вікова – вивчає характерні риси вказаної проблеми на конкретному віковому етапі; соціальна психологія досліджує конфлікт з позиції всіх його учасників та з'ясовує вплив конфліктності людини на взаємовідносини у соціумі. Диференційна психологія вивчає різницю у виявах конфліктності у сучасній спільноті. Педагогічна психологія та психокорекція рекомендують різноманітні шляхи стосовно розв'язання цієї проблеми та зменшення загальної конфліктності школярів. Галузь психології – конфліктологія, досліджує структуру конфліктів, їхні чинники, етапи, наслідки тощо.

Феномен конфліктності та способи поведінки у конфліктній ситуації у психології вивчали А. Адлер, Г. Андрєєва, А. Анцупов, Л. Божович, С. Бочарова, Е. Гідденс, Н. Гришина, В. Дружинін, К. Левін, Д. Смелсер, К. Томас, З. Фройд, К. Хорні, Є. Шир та багато інших. Потрібно зазначити, що всі науковці вивчають проблему конфліктності з погляду різних напрямків та підходів, це виявляє відсутність спільної та одностайної думки стосовно даного питання.

Проблему конфліктних ситуацій на різних етапах вікового розвитку досліджували: у дошкільному віці – В. Жизневський, Д. Ельконін, Я. Коломинський, А. Рояк та інші; в молодшому шкільному віці – Л. Славіна, Ф. Фірманов, П. Якобсон та інші; у підлітковому періоді – Л. Божович, Г. Драгунова, О. Первишева, Г. Макартичева та інші; в юнацькому віці – В. Афонькова, І. Кон та інші; у студентському віці – В. Басова, О. Кармін, Х. Ремшміт, А. Шкіль та інші; в дорослому віці – А. Анцупов, Н. Грішина, А. Шипілов та інші.

У сучасній віковій психології молодшому шкільному віку приділялася належна увага, але сучасні учні початкових класів відрізняються від своїх ровесників минулих поколінь комплексом різноманітних соціально-психологічних характеристик, у результаті цього розв'язання проблеми конфліктних ситуацій вимагає конкретного психолого-педагогічного супроводу. Практично поза увагою психологів залишаються міжособистісні конфлікти молодших школярів з батьками.

Як зазначають педагогічні працівники початкової ланки, вони досить часто зустрічаються з проблемою конфліктних ситуацій серед учнів. Аналіз теоретичних джерел свідчить про те, що значну кількість наукових досліджень присвячено вивченню агресивної, конфліктної поведінки підлітків, тоді як молодші школярі вважаються нормослухняними. Тому їхні конфліктні ситуації та агресивні реакції та необхідність їхньої корекції, зазвичай, залишаються поза увагою науковців. У більшості наукових досліджень конфлікти у цьому віковому періоді розглядаються або в межах загальної проблематики міжособистісного спілкування, чи то у контексті шкільної дезадаптації.

Пріоритетним напрямком у вивченні проблеми конфліктних ситуацій у молодшому шкільному віці є насамперед дослідження чинників та особливостей прояву цього явища. Тільки знаючи детермінанти проблеми, можна її вирішити, а не лише боротися з симптомами.

Отже, зазначимо, що дана проблема потребує дослідження та залишається і нині актуальною. Саме це і спонукало нас до вибору теми бакалаврської роботи «**Особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях**».

Мета дослідження полягає у теоретичному вивченні та емпіричному дослідженні особливостей поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Вивчити сучасний стан дослідження проблеми конфліктних ситуацій у молодшому шкільному віці та способів поведінки учнів у таких ситуаціях у психолого-педагогічній і методичній літературі та психологічній практиці.
2. Дослідити типові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.
3. Розробити рекомендації щодо зменшення виникнення конфліктних ситуацій у молодшому шкільному віці та опануванню ефективними способами поведінки у таких ситуаціях.

Об'єкт дослідження – конфліктні ситуації у молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.

Гіпотеза дослідження: особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях детермінуються рівнем комунікативних умінь і навичок та вадами особистісного розвитку.

Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети було використано комплекс наукових **методів**:

– *теоретичні методи*: аналіз, систематизація і узагальнення психолого-педагогічної, методичної літератури, досвіду роботи практичних психологів з

проблеми дослідження; аналіз, порівняння та узагальнення результатів емпіричного дослідження;

– *емпіричні методи*: анкетування молодших школярів; опитування; психологічні тести дослідження способів поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях; цілеспрямоване спостереження; методи математичної статистики використовувалися для обробки отриманих даних і підтвердження правдивості результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні психологічних знань про вікові аспекти конфліктних ситуацій, їх причин і наслідків та дослідженні способи поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.

Практичне значення: дослідження полягає в тому, що отримані емпіричні дані можна використовувати в повсякденній педагогічній діяльності вчителями, практичними психологами для покращення якості освітнього процесу з ЗЗСО. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані студентами під час проходження психологічної практики у ЗЗСО, при написанні курсових, дипломних, магістерських та інших робіт, пов'язаних з даною проблематикою з метою їх поглибленого вивчення та розширення тощо.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків до цих розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (36 найменувань), додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 50 сторінок.

Апробація матеріалів дослідження. Результати дослідження репрезентовано на щорічній звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний

педагогічний університет імені Олександра Довженка» (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року).

Публікації з теми дослідження:

Кисельова Анастасія Віталіївна «Психологічні особливості конфліктів у молодшому шкільному віці» «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матеріали щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року).

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСІ

1.1. Конфлікт, як психолого – педагогічна проблема

Людина протягом життя неминуче стикається з конфліктами. Всі ми різні за характером, темпераментом, інтересами, поглядами, думками та багатьма іншими властивостями, через те по-різному сприймаємо і реагуємо на обставини, в яких опиняємося. Понад 80% конфліктів зароджується поза бажання їх учасників. Трапляється це через особливості психіки, які переважна більшість людей чи то не розуміє, чи то не надає їм значення. У якій мірі особа не була б безконфліктною вона не здатна уникнути суперечностей з оточуючими. Відмінності в сприйнятті призводять до того, що люди не згоджуються між собою з певних питань. Така розбіжність провокує конфліктну ситуацію, коли свідоме поведінка одного опонента (особи, або групи) порушує інтереси іншого опонента.

Науковці, які вивчали конфлікти дають безліч його пояснень, але всі зазначають наявність протиріч, розбіжностей, суперечностей, протиставлень. Дослідники тлумачать конфлікт через такі значення: 1) стан відкритої, довготривалої боротьби чи то війни; 2) стан незгоди у взаємостосунках між людьми, ідеями або інтересами; сутичка суперечностей; 3) психічна боротьба, як наслідок паралельного функціонування протилежних бажань, тенденцій

тощо; 4) антагонізм характерів або сил у літературному або сценічному творі[14].

Теоретичний аналіз вітчизняних та закордонних досліджень свідчить про те, що поняття конфлікту розглядається достатньо широко, внаслідок чого його можна ототожнити з філософським поняттям суперечностей.

В останні роки феномен конфліктів цікавить психологів, проте відсутність однозначного розуміння поняття «конфлікт» підштовхує їх до пошуку власного бачення досліджуваного явища.

Англійський дослідник Е. Гідденс називає конфліктом реальне протиборство між особами чи то спільнотами. Незалежно від джерела виникнення конфлікту, його способи й засоби, вчений вважав, що таке протиборство мобілізує обидві сторони. [24].

Відомий науковець Б. Хасан розуміє під конфліктом специфічну діяльність, у якій виникають протиріччя і зберігаються до їх розв'язання[24].

На думку С. Ємельянова конфлікт визначається як стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, що характеризуються певним протиборством на ґрунті протилежних мотивів або суджень[24].

Американські дослідники Д. Рубін, Д. Прут та СунгХе Ким зазначають, що конфлікт спричиняється розбіжністю інтересів чи то переконанням учасників у тому, що їхні бажання не можливо задовольнити водночас[24].

Українські науковці Г. Ложкін та Н. Пов'якель дотримуються думки про те, що конфлікт є зіткнення різноманітних цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій осіб - учасників взаємодії[21].

У психології «конфлікт» визначається як гострий спосіб усунення розбіжностей протилежних точок зору, інтересів, поглядів, що відбуваються у процесі соціальної взаємодії індивідів чи груп людей, пов'язаний з негативними емоційними переживаннями.

Отже, можна зробити висновок, що наразі не сформовано одностайного тлумачення поняття «конфлікт».

Конфлікт перекладається з латинської як зіткнення. Це поняття в науковому обігу з'явилося у другій половині ХХ століття.

На побутовому рівні конфлікт зазвичай асоціюють суперечками, залякуванням, агресією, неприязню, ворожнечею тощо. Як наслідок, панує думка про те, що конфлікт - явище негативне, неприємне, непередбачуване і що його потрібно відразу вирішувати, як тільки він з'являється. Проте насправді конфлікт дозволяє з'ясувати різноманітність точок зору, надає додаткові відомості, допомагає виявити проблеми чи то альтернативи.

Конструктивні конфлікти допомагають прийняти обґрунтовані рішення і сприяють розвитку взаєностосунків. Деструктивні конфлікти заважають ефективній взаємодії та прийняттю правильних рішень.

Джерелами виникнення конфліктів є протиріччя або їх сукупність. Протиріччя можуть бути об'єктивні чи суб'єктивні, внутрішні та зовнішні, головні та другорядні, антагоністичні чи неантагоністичні. Сутність і характер конфлікту залежить саме від їх особливостей. Найбільш небезпечними, гострими й довготривалими є конфлікти, що спричинюються внутрішніми, головними та антагоністичними протиріччями[14].

В. Лінкольн пропонує наступну класифікацію причин конфліктів[35]:

- інформаційні чинники (неповні та неточні факти; чутки, свідомо або несвідомо дезінформація; небажане оприлюднення інформації, яка може образити учасників, порушити конфіденційність; передчасна інформація або інформація передана, із запізненням; ненадійність інформації або джерел відомостей тощо);

- поведінкові чинники (прояви агресії, егоїзму, грубості, прагнення до вищості тощо);

- чинники взаємостосунків (несумісність цінностей, поведінки, цілей учасників; несумісність міжособистісної комунікації чи то незадоволеність нею; відмінності в освіті, соціальному статусі; важливість взаємостосунків для кожного учасника; негативний досвід попередніх конфліктів; рівень довіри й авторитетності; груповий тиск на учасників та їхні цінності тощо);

- ціннісні чинники (особисті системи вірувань та поведінки; групові традиції, цінності, норми; релігійні, культурні та політичні цінності; традиційні системи переконань і пов'язані з ними очікування тощо);

- структурні чинники – сталі, об'єктивні обставини, що зустрічаються незалежно від бажання індивіда і які він не може змінити (час, вік, закон, напрямки підзвітності, фіксовані дати, доступність техніки тощо). Усунення цих причин потребує значних матеріальних, фізичних, інтелектуальних та інших ресурсів.

З'ясувавши детермінанти конфліктів, ми можемо збагнути чому і як розвивається конфлікт та відшукати шляхи його розв'язання. Але у повсякденному житті конфлікти, які зумовлені лише однією групою чинників зустрічаються досить рідко.

Типологія конфліктів[24]:

- внутрішньоособистісні (інтраперсональні), які з'являються на рівні однієї особи (наприклад на рівні безпосередньо педагога чи то учня);
- міжособистісні (інтерперсональні), які назрівають між двома або більше особами (наприклад між учнями, колегами);
- внутрішньогрупові (інтрогрупові), які зароджуються всередині спільноти, тобто між певною особою і групою;
- міжгрупові (інтергрупові), які з'являються між соціальними спільнотами, як всередині установ, так і при її взаємодії з соціальним оточенням (наприклад, між кількома структурними відділами в конкретній установі).

Залежно від причин появи внутрішньоособистісні, міжособистісні, внутрішньогрупові та міжгрупові конфлікти класифікують наступним чином:

- конфлікти ролей – суперечність осіб чи то спільнот, які виконують різні соціальні ролі;
- конфлікти бажань – протиріччя між кількома бажаннями, що виникають у свідомості однієї особи чи то або протиріччя свідомостей декількох осіб (спільнот) з приводу одного і того ж бажання;
- конфлікти норм поведінки – суперечності між цінностями, нормами поведінки, життєвим досвідом під час комунікації та при взаємодії осіб (спільнот).

Існує також безліч інших типологій конфліктів. Наприклад[14], [24]:

- 1) за масштабом розрізняють загальні та парціальні конфлікти. Загальні охоплюють всю установу, а парціальні лише окремі структурні підрозділи;
- 2) за стадіями розвитку виділяють конфлікти, що зароджуються (зростаючі), зрілі та згасаючі (спадаючі);
- 3) за ступенем усвідомлення вирізняють сліпі та раціональні конфлікти;
- 4) за формами протікання розпізнають мирні (тихі) й бурхливі (не мирні) конфлікти;
- 5) за тривалістю виділяють короткотривалі та довготривалі (затяжні) конфлікти. Довготривалий конфлікт може спричинити кризу, руйнування взаєностосунків, взаємодії чи то істотно змінити особу або групу;
- 6) стосовно до окремого суб'єкта розрізняють внутрішні й зовнішні конфлікти;
- 7) за ступенем зовнішнього прояву розпізнають приховані (латентні) або відкриті конфлікти. При латентному конфлікті учасники приховують його

від сторонніх або він ще не дозрів. Відкритим конфліктом легше керувати, тому він є менш небезпечним;

8) в залежності від причин, що викликають конфлікт розпізнають однофакторні та багатфакторні конфлікти;

9) за наслідками виділяють конструктивні та деструктивні конфлікти;

10) в залежності від сфери виникнення виокремлюють ділові конфлікти, пов'язані з виконанням особою посадових обов'язків й особисті пов'язані з неофіційними взаємостосунками;

11) в залежності від організаційних рівнів, до яких належать учасники виділяють горизонтальні і вертикальні конфлікти.

Психологи й конфліктологи виокремлюють наступні фази протікання конфліктів: 1) латентна фаза (зародження конфлікту); 2) демонстративна фаза (усвідомлення виникнення конфлікту); 3) агресивна фаза (загострення конфлікту); 4) батальна фаза (розв'язання конфлікту)[15].

Дослідники виділяють наступні шляхи розв'язання конфліктних ситуацій: а) запобігання конфлікту; б) керування конфліктом; в) ухвалення оптимального розв'язання конфліктної ситуації; г) розв'язання конфлікту[1].

Вдале розв'язання конфліктних ситуацій як соціально психологічного явища можливе з допомогою конкретних тактик. Обирається та, яка краще співвідноситься з конкретною ситуацією. Вирізняють наступні тактики розв'язання конфлікту: а) на підставі його сутності та змісту; б) враховуючи його цілей; в) враховуючи його функцій; г) зважаючи на емоційно-пізнавальний стану опонентів; д) беручи до уваги властивості його учасників (риси характеру, особистісні властивості тощо); е) маючи на увазі його можливі наслідки; ж) з урахуванням етики взаємостосунків опонентів[1].

Відомий соціолог Р. Дарендорф наголошує на трьох основних обставинах, які сприяють успішному розв'язанню конфліктних ситуацій[13].:

- існування ціннісних передумов. Учасники суперечки повинні усвідомити її наявність, а за опонентом — право на існування. Розв'язання конфліктної ситуації неможливе, якщо одна зі сторін стверджує, що протилежна сторона не має право на існування чи то її позиція позбавлена будь-якого сенсу;

- рівень організації опонентів. Чим більш організованими є опоненти, тим легше досягнути домовленості. Хаотичний, стихійний характер інтересів утруднює розв'язання конфліктних ситуацій;

- учасники конфлікту повинні дотримуватись правил, які допомагають зберегти і підтримати їхні взаєностосунки. Такі правила повинні надавати рівні можливості кожному опоненту конфлікту.

1.2. Психологічні особливості молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік відповідає віковим межах від 6/7 до 10/11 років. Це діти, які навчаються у 1-4 класах сучасних українських закладах освіти. Даний віковий період знаменує завершення етапу дитинства і вважається зрілим дитинством.

Молодші школярі активно опановують новий вид діяльності - навчання, але більшу частину свого часу ще присвячують грі. Саме ці види діяльності суттєво впливають на особистісний і психічний розвиток учнів, на взаєностосунки з ровесниками та дорослими, сприяють виникненню головних новоутворень віку, новому рівню пізнання світу та пізнання себе, виявляють персональне майбутнє.

Упродовж молодшого шкільного віку інтенсивно відбувається фізичний розвиток дітей. Він спричинений дозріванням організму і виявляє нові здатності для опанування новими видами діяльності, зародженням й поглибленням контактів із соціальним оточенням.

На початку вікового періоду змінюється соціальна ситуація розвитку школяра. Зміна родинного виховання на систематичне шкільне навчання і виховання у зв'язку зі вступом до школи є достатньо важким процесом для дитини, що викликає суттєві зміни у її житті та розвитку.

Розвиток особистості у молодшому шкільному віці включає наступні етапи: 1) адаптація (приспосування до нових суспільних вимог); 2) індивідуалізація (розкриття власних персональних здібностей і властивостей); 3) інтеграція (входження у спільноту однолітків)[4].

Усвідомлення дитиною нової соціальної ролі – ролі учня та поява згідно з цим нових зобов'язань відбивається на взаєностосунках з однолітками та педагогами. На початку вікового періоду молодший школяр захоплений виключно навчанням, замало контактує з ровесниками й деякий період відчувається чужим. Взаєностосунки молодших школярів з ровесниками регламентуються правилами «дорослої» етики (виконанням прохань дорослого, здобутками у навчанні тощо). Головною особливістю комунікації учнів є те, що їхня дружба базується на загальних зовнішніх обставинах і випадкових інтересах (відвідують один гурток, мешкають в одному мікрорайоні, навчаються в одній школі тощо).

Особистість педагога так само має суттєвий вплив на персональне зростання молодших школярів. Його ставлення до учня та комунікація з ним суттєво різняться від ставлення й спілкування батьків. Взаєностосунки учня з педагогом відбуваються у ході навчальної діяльності й регламентуються нормами, правилами та організацією освітнього закладу, тобто вони є стриманими та діловими.

Вступаючи до закладу освіти у молодших школярів відбувається зміна провідної діяльності з ігрової на учбову. Школяр поступово усвідомлює, що він здійснює суспільно значущу діяльність – навчається. Тепер нова діяльність є обов'язковою, всі відносяться до неї з пошаною. Важливість навчальної

діяльності оцінюється оточуючими людьми. Д. Ельконін підкреслював «...навчальна діяльність є суспільною за своїм змістом, бо у ній відбувається засвоєння усіх надбань культури та науки, нагромаджених людством; суспільною за сенсом, бо є суспільно значущою і суспільно оцінювальною; суспільною за своїм виконанням, бо здійснюється згідно суспільно вироблених норм. Вона є провідною у молодшому шкільному віці» [4]. Навчальна діяльність у початковій ланці закладів освіти характеризується оволодінням учнями абстрактно-логічними вміннями та поняттями. Складовими навчальної діяльності є навчальні задачі, навчальні дії, дії перевірки, дії оцінки. Учні поступово опановують учбову діяльність за допомогою педагога. Хід подання матеріалу у початковій ланці здійснюється у розгорнутій формі. Молодші школярі на перших порах віддають привілей навчанню як громадській діяльності загалом, поступово їх зацікавлюють окремо взяті види навчання (математика, читання, малювання тощо), а згодом вони розпочинають самостійно обертати реально-практичні задачі на учбово-теоретичні, цікавляться внутрішньою сутністю учбової діяльності. Вчителю необхідно посилити інтерес школярів до учіння. Педагог зобов'язаний встановити, які спонукання є значущими для учня та враховувати їх під час організації навчального процесу.

У ході опанування навчальною діяльністю з'являються і розгортаються головні психічні новоутворення молодшого шкільного віку[25]:

1) *Довільність психічних процесів* (уваги, пам'яті, мислення, організації діяльності). Довільність характеризується умінням усвідомлено визначати мету, відшукувати та виявляти способи для її виконання, усувати проблеми та перепони. Упродовж навчання у початковій ланці учень навчається управляти власною поведінкою на засадах запропонованих зразків, психічними процесами, переборювати власні потяги.

2) *Внутрішній план дій.* Розв'язуючи задачі з різних навчальних предметів, школярі відшуковують найкращі, найефективніші засоби й прийоми, порівнюють і вибирають типи дій, попередньо визначають їх почерговість і інструменти реалізації. Контроль, самоконтроль, словесний звіт, самооцінка навчання сприяють розвитку у молодшого школяра здібності до планування і здійснення дій подумки.

3) *Уміння молодшого школяра організовувати навчальну діяльність.* Під час опанування навчанням учень не тільки засвоює наукові поняття, але і засвоює прийоми організації нових для нього навчальних дій. А саме діями планування, контролю, самооцінювання. Основною метою молодшого школяра є навчитися вчитися. Для цього потрібно опанувати наступні дії:

а) дії самоконтролю, які полягають у зіставленні дій учня і їх наслідків із запропонованими педагогом еталоном;

б) дії самооцінювання, які полягають у фіксуванні відповідності або не відповідності наслідків опанованого досвіду (знань, умінь, навичок) умовам навчальною ситуацією;

в) дії самоорганізації, які полягають у самостійному опануванні навчального матеріалу, підготовці до різних форм контролю, виконанні оригінальних задач та інше. А для цього потрібно мати досвід спланувати час, налагоджувати власну діяльність, перевіряти її та давати оцінку наслідкам;

г) дії усвідомлення цілей і прийомів учіння не тільки в освітньому закладі, але і вдома. Це сприяє ефективній, осмисленій, цілеспрямованій навчальній діяльності.

Опанування вищезазначеними діями свідчить про те, що молодший школяр з об'єкта навчання перетворюється на його суб'єкт.

4) *Рефлексія* (тільки закладається) – осмислення власних думок і поведінки зважаючи на мету та специфіку діяльності. Характеризується тим, що

у молодших школярів з'являється усвідомлення персональних дій і психічних станів; самоаналіз.

Рефлексія впливає на когнітивну сферу учнів, їх відношення до себе та оточення, спонукає не тільки не критично отримувати інформацію, що повідомляється дорослими, а й формувати персональну думку, персональні міркування, уявлення і цінності.

Відомий науковець Е. Еріксон стверджував, що в учнів молодшого шкільного віку розвиваються також наступні персональні новоутворення, як почуття диференціації власних компетентностей, почуття суспільної та психологічної компетенції (за негативного розвитку – суспільної й психологічної недосконалості, незахищеності, вразливості). Заохочування компетентності є головним чинником розвитку особистості[4].

У молодшому шкільному всі перераховані новоутворення недосконалі, до кінця не сформовані, проте дякуючи їм психічний розвиток учня здобуває потрібного ступеня розвитку для навчання у середніх класах школи.

У початкових класах школи активно здійснюється загальний розумовий розвиток дитини. Головними характеристиками розвитку якого є якість знань, уміння застосовувати їх в повсякденному житті, адаптовувати різноманітну інформацію, самостійно здобувати знання, відшукувати нові шляхи й прийоми навчальної роботи, швидкість і спритність опанування нового матеріалу, тривалість запам'ятовування, вільне продукування запитань, знаходження потенційних шляхів вирішення нестандартних задач.

Інтелектуальний розвиток детермінується розвитком окремих властивостей процесів психіки: повнотою і правильністю сенсорного сприймання; мнемічними прийомами запам'ятовування незнайомої інформації; здатністю помічати і виправляти похибки, помилки у розмірковуваннях однолітків; гнучкості й критичності мислення тощо.

Розвиток інтелекту школярів початкових класів містить певні персональні розбіжності. Вони проявляються у покращенні загальних і спеціальних здібностей, пришвидшенні ритму виконання діяльності. В одних школярів добре розвинуті мислительні, в інших – мнемічні або перцептивні складові інтелекту.

Виділяють наступні напрямки цілісного розумового розвитку школярів початкових класів[25]:

1.Засвоєння та активне використання мовлення як способу мислення у ході розв'язання різних задач. Особливо важливо навчити учнів роздумувати вголос, вербалізувати думки, судження та наслідки реалізації завдань.

2.Об'єднання і взаємозбагачення різноманітних видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного, критичного. Задля цього слід пропонувати учням вправи, розв'язання котрих вимагає одночасного використання і практичних дій, і оперування уявними об'єктами, твердженнями, вправність виражати свої думки тощо.

3.Виділення підготовчого та виконавчого етапів вирішення завдання. На підготовчій стадії відбувається вивчення умов, розробляється програма, на виконавчому етапі ця програма практично реалізується. Важливим є контроль здобутого результату.

Розумовий розвиток учня здійснюється однобічно, коли за будь-яким з вищезазначених напрямків з'являються утруднення.

Отже, молодший шкільний вік є етапом посиленого психічного та персонального зростання. Новоутворення, що з'являються у цей віковий період та опанування навчальною діяльністю складають передумови для переходу до підліткового періоду.

1.3. Психологічна характеристика конфліктних ситуацій молодших школярів

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що феномен конфліктів у молодшому шкільному віці став вивчатися відносно не давно. У психологічній науці панує думка про те, що цей віковий період у соціалізації особистості вважається не конфліктним, через те що діти цього віку відверті у взаємостосунках з дорослими та ровесниками, їх комунікація і взаємодія з дорослими досить рівна, відкрита та емоційно позитивна. Навчальна діяльність як провідна, сприймається молодшими школярами як приваблива, вони із задоволеннями ходять до школи їм подобається бути учнями. Це у своїх дослідженнях відмічали М.В. Матюхіна, Т.С. Михальчик, К.Т. Патріна та інші.

Однак, у останні десятиліття у психології набуває актуальності інша точка зору. Згідно з якою, молодший шкільний вік визнається сензитивним для появи й корекції конфліктності, яка пояснюється індивідуально-характерологічними властивостями учня і перспективами впливати на його міжособистісні взаємостосунки. Конфліктні ситуації, що час від часу виникають у конкретних обставинах у учнів початкової ланки, можуть негативно впливати на розвиток[6].

Порівнюючи періодичність появи конфліктних ситуацій у початковій ланці школи, середній та старшій можна зробити висновок про те, що учні молодшого шкільного віку не часто конфліктують порівняно зі старшими школярами. Статистично підтверджено, що молодші учні майже не запам'ятали конфліктів у період навчання у початковій ланці, які негативно вплинули чи то на них, чи то на образ першої вчительки. Випадки конфліктності притаманні дітям молодшого шкільного віку, проте вони мають ситуативний характер і швидко минають.

Збільшення конфліктних ситуацій у школярів початкової ланки зумовлена вступом до школи, зміною родинного виховання на систему шкільного навчання і виховання, зміною соціальної ситуації розвитку, адаптацією до закладу освіти, розширенням кола діяльності, зміною життєвих потреб та інтересів. Все

вищеперераховане примножує суперечності у спілкуванні з дорослими та однолітками.

У молодшому шкільному віці фігурантами у конфліктних ситуаціях, можуть виступати всі партнери освітнього процесу, а також адміністрація закладу освіти, батьки учнів, методисти та інші. У початковій ланці сукупність конфліктуючих опонентів відносно стійка, основними серед яких є учні та педагоги. На практиці можна спостерігати наступні варіанти конфліктних ситуацій: «учень – учень», «учень – учитель», «учень – батьки».

Здебільшого конфліктні ситуації типу «учень - учень» назрівають через обопільні кривди чи то через кривду або зневагу одного опонента. Це пов'язано з тим, що молодші школярі не можуть сповна виразити словами усі свої думки, емоції, убезпечити себе від агресивних нападів іншої дитини. Поміж хлопцями у подібних обставинах з'являються бійки, дівчатам здебільшого характерна безмовна образа, що значно більше порушує психіку. Вона проявляється у низькій самооцінці, високій тривожності в учня, крім того, у неохоті ходити до освітнього закладу. Також можуть виникати конфлікти, наприклад, поміж школярами з низькими показниками у навчанні й учнями з високими показниками; поміж лідерами чи то «авторитетними» дітьми та аутсайдерами чи то «неавторитетними»; поміж хлопцями й дівчатами; поміж мікрогрупами хлопців й мікрогрупами дівчат[8].

Конфліктні ситуації типу «учень – учитель» залежать від стилю роботи педагога, рівня його кваліфікації та майстерності, практики міжособистісного спілкування зі школярами тощо. Можна визначити наступні групи типових конфліктів у системі «учень – учитель»: 1) конфлікти, що назрівають під час уроків. Вони пов'язані не з методикою викладання, а з поведінкою педагога (дії на вчинки школярів, тактика і стиль поведінки). Найчастіше виникають конфліктні ситуації на підставі дисциплінування учнів. Наприклад, порушують дисципліну всі, а карають тільки одного учня; не з'ясувавши причини сварки між дітьми, карають обидвох, хоча один з учасників був абсолютно правий; школяр з

необережності розбив горщик з квіткою, за це вчитель соромить перед класом і називає недисциплінованим тощо. 2) конфліктні ситуації пов'язані з поведінкою педагогів стосовно «дискримінації» учнів. Ці конфлікти можуть виявлятися у різноманітних формах, наприклад, розділяють школярів на здібних й нездібних, встигаючих і не встигаючих. Не приховано говорять про це при інших учнях. Пророкують нездібним і не встигаючим погане майбутнє. Одних дітей називають на ім'я, інших по прізвищах, підкреслюючи цим свою неповагу й відсторонення до тих, хто не подобається[11].

Зазвичай конфлікти в початкових класах виникають раптово і є непередбаченими. Це достатньо ризикований тип конфлікту, оскільки потребує швидкої, непохибної реакції вчителя. Наслідки раптових конфліктних ситуацій у поєднанні з неправильними діями педагога можуть призвести до негативних наслідків для особистісного розвитку дитини.

Також трапляються у цьому віковому періоді й типові конфлікти. У подібних ситуаціях педагоги накопичили вже достатній практичний досвід реагування, який корегується в залежності від обставин.

Слід зазначити, що у психологічній науці майже не досліджувалися міжособистісні конфлікти молодших школярів з батьками. У переважній більшості досліджень конфліктні ситуації у цьому віці вивчаються або у загальній тематиці спілкування або у тематиці шкільної дезадаптації.

Вступаючи до школи дитина потрапляє і чітко регламентований світ стосунків, що вимагає довільності, дисциплінованості, відповідальності, упорядкованості власних дій. Разом з тим у школяра переважає природне бажання бути більш самостійним, позбавитися від піклування батьків, їх постійного контролю. Дитина у цьому віковому періоді наполегливо опановує такі соціальні емоції, як емпатія, самолюбство, почуття відповідальності тощо. Однак, молодший школяр поки ще перебуває у значній емоційній залежності не тільки від педагога, але і від батьків. Коли батьки не усвідомлюють, нехтують потребами дітей у нових

формах взаємостосунків або батьки дотримуються шаблонної, незмінної, узвичаєної системи вимог і ставлень до дитини, то ситуація загострюється і переходить у конфлікт.

Конфліктні ситуації з батьками переживаються дитиною надзвичайно глибоко. Обставини, коли батьки нехтують нагальними потребами дитини, не надають їй права власного вибору, не дозволяють займатися цікавими справами, примушують до виконання обов'язків, незаслужено карають тощо, з погляду дитини є виявом нелюбові, позбавленням турботи про неї. У таких ситуаціях школяр починає проявляти поведінку, якою хоче привернути до себе увагу, отримати схвалення. Батька, не розуміючи такої поведінки, розцінюють її як протест, непокору, примхи, впертість, небезпеку батьківському авторитету. Водночас, у важких життєвих ситуаціях учень вимагає допомоги батьків, чекає від них безумовного прийняття, емоційної підтримки, співучасті. Якщо такого не відбувається, то молодший школяр залишається сам на сам із своїми труднощами і тривогами, то з'являється почуття самотності, тривоги, емоційне відчуження, недовіра, що і спричиняє конфліктні ситуації з батьками. Проте, слід брати до уваги те, що передумовами появи конфлікту можуть бути індивідуальні властивості як дітей так і батьків. Л.С. Славна зазначала, що учні початкової ланки схильні до прояву афективних станів (запальність, неврівноваженість, емоційна нестійкість та інше) через суперечності між прагненнями учня та можливістю їх задоволення. Це може перетворитися на негативні риси характеру, якщо вчасно не допомогти школяру. У молодшому шкільному віці конфліктність ще не є стійкою рисою характеру, а проявляється виключно як резонанс на конкретні обставини почуття, що в них з'являються [19].

Особливістю конфліктних ситуацій молодших школярів з батьками є те, що у суперечці приймає участь дитина з імпульсивною поведінкою через неповністю розвинену вольову сферу, самооцінку, саморегуляцію, і дорослий, який володіє неабияким життєвим досвідом, належним рівнем самоконтролю та

іншими якостями, які потрібні для відповідної оцінки конфліктної ситуації і поведінки в ній. Отже, батьківсько-дитячі конфлікти можуть бути спричинені розбіжностями індивідуальних властивостей їх суб'єктів, переважаючим емоційним станом, віком, особливостями інтелекту, життєвим досвідом, загальним рівнем культури, вихованості і тощо[22].

Учням молодшого шкільного віку притаманні наступні варіанти поведінки у конфліктних ситуацій[28]:

Перший варіант – характеризується тим, що одна зі сторін конфлікту вигороджує себе, чи то перепрошує, або згоджується з наріканнями чи то скаргами, однак виключно у цьому разі. Цей спосіб у більшості випадків застосовує «співрозмовник».

Другий варіант – конфронтація – неефективний і недостатньо продуктивний спосіб вирішення конфлікту при якому опоненти не враховують точку зору іншої сторони. Позитивною характеристикою конфронтації є те, що конфліктні ситуації дають можливість дізнатися про слабкі і сильні риси суперників, з'ясувати їх інтереси. В основному цей варіант використовують хлопці. Дівчата не часто його використовують.

Третій варіант – примушування. Це прийом не прихованого вирішення закінчення конфлікту, який влаштовує лише зачинателя. Вказаний варіант характерний для учнів, які переконані у своїй цілковитій владі і силі. Такий варіант розв'язання конфліктної ситуації є небажаним для підтримання взаємостосунків, бо опонент схожий на дорослих за своєю поведінкою.

Висновки до 1 розділу

Отже, аналізуючи науково-теоретичні аспекти проблеми особливостей поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях можна дійти наступних висновків, у психології «конфлікт» визначається як гострий спосіб усунення

розбіжностей протилежних точок зору, інтересів, поглядів, що відбуваються у процесі соціальної взаємодії індивідів чи груп людей, пов'язаний з негативними емоційними переживаннями. Конфліктні ситуації зазвичай асоціюють суперечками, залякуванням, агресією, неприязню, ворожнечею тощо. Як наслідок, панує думка про те, що конфлікт - явище негативне, непередбачуване і що його потрібно відразу вирішувати, як тільки він з'являється. Проте насправді конфліктні ситуації дозволяють з'ясувати різноманітність точок зору, надають додаткові відомості, допомагають виявити проблеми. Існує безліч типологій конфліктів.

Джерелами виникнення конфліктів є протиріччя або їх сукупність. Протиріччя можуть бути об'єктивні чи суб'єктивні, внутрішні та зовнішні, головні та другорядні, антагоністичні чи неантагоністичні.

Науковці виокремлюють такі фази протікання конфліктів: 1) латентна фаза (зародження конфлікту); 2) демонстративна фаза (усвідомлення виникнення конфлікту); 3) агресивна фаза (загострення конфлікту); 4) батальна фаза (розв'язання конфлікту).

Дослідники виділяють наступні шляхи розв'язання конфліктних ситуацій: а) запобігання конфлікту; б) керування конфліктом; в) ухвалення оптимального розв'язання конфліктної ситуації; г) розв'язання конфлікту.

Молодший шкільний вік є етапом посиленого фізичного, психічного та персонального зростання. Він виявляє нові здатності для опанування новими видами діяльності, зародженням й поглибленням контактів із соціальним оточенням тощо. Даний віковий період знаменує завершення етапу дитинства і вважається зрілим дитинством. Новоутворення, що з'являються у молодшому шкільному віці та опанування навчальною діяльністю складають передумови для переходу до підліткового періоду.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що феномен конфліктів у молодшому шкільному віці став вивчатися відносно не давно.

Визнається, що цей віковий період є сензитивним для появи й корекції конфліктності, яка пояснюється індивідуально-характерологічними властивостями учня і перспективами впливати на його міжособистісні взаєностосунки.

Збільшення конфліктних ситуацій у школярів початкової ланки зумовлена вступом до школи, зміною родинного виховання на систему шкільного навчання і виховання, зміною соціальної ситуації розвитку, адаптацією до закладу освіти, розширенням кола діяльності, зміною життєвих потреб та інтересів. Все вищеперераховане примножує суперечності у спілкуванні з дорослими та однолітками. На практиці можна спостерігати наступні варіанти конфліктних ситуацій: «учень – учень», «учень – учитель», «учень – батьки». Зазвичай конфлікти в початкових класах виникають раптово і є непередбаченими. Це достатньо ризикований тип конфлікту, оскільки потребує швидкої, непохибної реакції дорослого. Наслідки раптових конфліктних ситуацій у поєднанні з неправильними діями педагога або батьків можуть призвести до негативних наслідків для особистісного розвитку дитини.

Учням молодшого шкільного віку притаманні наступні варіанти поведінки у конфліктних ситуацій: 1) одна зі сторін конфлікту вигороджує себе, чи то перепрошує, або згоджується з наріканнями чи то скаргами, однак виключно у цьому разі; 2) конфронтація при якій опоненти не враховують точку зору іншої сторони; 3) примус - прийом не прихованого вирішення закінчення конфлікту, який влаштовує лише зачинателя.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

2.1. Методи та процедура емпіричного дослідження

Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити типові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, зробити аналіз та інтерпретацію його результатів.

Емпіричне дослідження складалося з декількох етапів. На підготовчому етапі ми проаналізували теоретичний матеріал з обраної тематики дослідження. На наступному етапі дослідження ми проводили збір діагностичного матеріалу. На наступному етапі ми провели кількісну і якісну обробку отриманих результатів, тобто обрахунок балів за тестовими ключами і дешифраторами та виявлення відповідних особливостей, рівнів і ступенів досліджуваних явищ. На заключному етапі ми інтерпретували отримані результати та робили висновки.

Формою проведення дослідження було обрано поперечний зріз. Експериментальна вибірка складала 22 особи і включала представників жіночої (13 осіб) і чоловічої (9 осіб) статі. Оскільки у вибірці представлена не однакова

кількість хлопців і дівчат, то робити гендерне порівняння результатів діагностики не коректно. Вік досліджуваних становив 10 – 11 років, це молодші школярі за вітчизняною віковою періодизацією. Вибірка була організована за добровільної згоди дітей. Базою для проведення діагностичних досліджень була обрана Глухівський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 6, Шосткинського району Сумської області. Дослідження проводилося дистанційно, через соціальні мережі Viber, Telegram, GooglMeetтощо.

Проаналізувавши наявний діагностичний інструментарій ми обрали для дослідження наступні методики: 1) експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації (для молодших школярів) (Додаток А); 2) тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей» (Додаток Б); 3) опитувальник ДВОР (діагностика вад особистісного розвитку) (Додаток В). Ці методики є валідними та надійними відносно предмету дослідження, на це вказує їх теоретичне й апробаційне обґрунтування.

Така кількість діагностичного інструментарію обумовлена їхнім змістом, орієнтованого на отримання конкретного спектра інформації про особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, а також з метою розроблення рекомендацій щодо налагодження ефективної поведінки під час конфліктів.

Об'єктивність отриманих даних досягалася шляхом анонімного опитування. Стимульний матеріал – бланки методик у Googl формі. Перед дослідженням, для з'ясування можливих негативних реакцій молодших школярів і вироблення відповідної форми реагування була проведена бесіда з респондентами. Діагностичний етап був проведений дистанційно, але ми намагалися максимально вмотивувати учнів на роботу, не застосовуючи примусу, з метою запобігання бездумного заповнення тестових бланків.

Експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації використовується для визначення стилю вирішення конфліктних ситуацій

молодшими школярами. Методика складається з опитувальника, ключа та стислої характеристики стилів вирішення конфліктів. Опитантам пропонується дати відповіді на 15 питань, оцінивши, наскільки їм притаманне те чи інше поведіння в конфліктній ситуації. Варіанти відповідей можуть бути наступні : «часто», «час від часу» («від випадку до випадку»), «рідко». Методика є достатньо простою та оперативною. Стиль поведінки у конфліктній ситуації оцінюється за сумою набраних респондентом балів, відповідно ключа. Згідно з підрахунками визначають, який (які) поведінковий стиль (або поведінкові стилі) у конфліктній ситуації притаманні молодшим школярам.

Тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей» спрямований на дослідження: а) вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти та впливати на людей; б) прагнення розширити комунікацію, участь у групових заходах; в) прагнення виявляти ініціативу. Тест складається із 10 запитань, на які потрібно дати відповідь «так» або «ні». Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем до числа 10: $K = x/10$. Оцінювальний коефіцієнт (K) є первинною кількісною характеристикою наслідків діагностики. Для якісної стандартизації підсумків діагностики користуються шкалами оцінок, в яких конкретному діапазону кількісних показників K відповідає конкретна оцінка: 1 - низький рівень, 2 – рівень нижче середнього, 3 – середній рівень, 4- високий рівень, 5 – дуже високий рівень.

Опитувальник ДВОР автора З. Карпенко дозволяє діагностувати деякі недоліки та вади особистісного розвитку (тривожність, імпульсивність, агресивність, схильність до нечесної поведінки, асоціальність, замкнутість, невпевненість в собі, екстернальність, естетична нечутливість). Ця методика розрахована на дітей 9-11 років. Респондентам рекомендується дати відповіді на 90 запитань, що пов'язані з деякими особливостями особистості: поведінки, бажань, самопочуття, страхів, переконань тощо. Цей опитувальник допомагає

учням подивитися на себе збоку і розібратися в тому, що вони знають про себе. Напроти номера твердження потрібно поставити позначку «+», якщо школяр згодний з твердженням, і позначку «-», якщо опитант не згодний. Наявність тієї чи іншої вади встановлюється за сумою набраних балів згідно з дешифратором до опитувальника. Якщо респондент отримав 8-10 балів, то це оцінюється як високий рівень прояву недоліку; якщо 4-7 балів, то середній рівень; якщо 1-3 бали, то низький рівень прояву недоліку. Слід мати на увазі наступне: 1) переважання за шкалами «тривожність», «імпульсивність», «агресивність», вказують на незадовільний фізичний розвиток учня; 2) переважання за шкалами «схильність до нечесної поведінки», «асоціальність» — на незадовільний соціальний розвиток школяра; 3) переважання у шкалах «замкнутість», «невпевненість» — на аномалії в персональному розвитку; 4) збільшені показники за шкалами «екстернальність» та «естетична нечутливість» — вказують на негармонійний внутрішній (психічний, душевний) розвиток респондента.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Для визначення стилю поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях ми використали методику «**Експрес-діагностики поведінкового стилю в конфліктній ситуації**» (модифікація Томаса). Дані діагностики наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

*Результати діагностики стилю поведінки молодших школярів
у конфліктній ситуації*

Респонденти	Поведінковий стиль	Респонденти	Поведінковий стиль
Респондент 1	Примиренський	Респондент 12	Унікаючий
Респондент 2	Унікаючий	Респондент 13	Компромісний
Респондент 3	Жорсткий	Респондент 14	М'який

Респондент 4	Унікаючий	Респондент 15	Примиренський
Респондент 5	Компромісний	Респондент 16	Унікаючий
Респондент 6	М'який	Респондент 17	М'який
Респондент 7	М'який	Респондент 18	Примиренський
Респондент 8	Жорсткий	Респондент 19	М'який
Респондент 9	М'який	Респондент 20	Жорсткий
Респондент 10	Примиренський	Респондент 21	Компромісний
Респондент 11	Унікаючий	Респондент 22	Жорсткий

Підбиваючи підсумки експрес-діагностики можна зробити наступний висновок: жорсткий (твердий) стиль поведінки у конфліктній ситуації ми виявили у 18% учнів, які захищаючи власну точку зору, до останнього стоять на своєму. Вони не зацікавлені у співпраці з опонентом, переконані, що завжди праві й будь за все намагаються перемогти у конфлікті та задовольнити персональні інтереси. Така ж кількість школярів 18% мають примиренський стиль поведінки. Такі діти намагаються під час конфлікту співпрацювати з опонентом, домовлятися, поступатися власними інтересами, відшукувати альтернативні шляхи, які б влаштували обидвох учасників, налагоджувати взаєностосунки. 14% респондентів характерний компромісний стиль поведінки у конфліктній ситуації. Він характеризується здатністю всіх учасників конфліктної ситуації поступитися своїми інтересами та відшукати такий шлях розв'язання суперечки, який би влаштував обидвох опонентів. 27% опитаних мають м'який стиль поведінки. Особливостями якого є те, що один з опонентів готовий прийняти точку зору іншого, відмовившись від своїх претензій та пріоритетів заради пом'якшення конфліктної ситуації й комфортності у взаєностосунках обох сторін. Унікаючий стиль поведінки у конфліктній ситуації притаманний 23% дітей. Вони прагнуть не загострювати суперечку, а вийти з конфлікту, проявляють пасивність у відстоювання своїх прав, намагаються перекласти відповідальність за розв'язання ситуації на інших чи то відтермінувати прийняття рішення.

Рис. 2.1. Стиль поведінки у конфліктних ситуаціях

Отже, можна зробити висновок, що в учнів четвертого класу переважають м'який та уникаючий стилі поведінки у суперечках, тобто вони прагнуть не загострювати конфліктну ситуацію, відкласти її розв'язання, перекласти її вирішення на сторонніх осіб чи то використовують інші шляхи. Це впливає на розвиток їхньої особистості та визначає взаємодію зі спільнотою ровесників.

З метою діагностики здатності швидко встановлювати приятельські взаємини та мати вплив на людей, виявляти самостійність у комунікації, приймати участь у колективних заходах ми провели тест **«Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»**.

За результатами діагностики ми склали наступну таблицю.

Таблиця 2.2.

Рівні розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей

Респонденти	Рівень розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей	Респонденти	Рівень розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей
Респондент 1	Високий	Респондент 12	Нижче середнього
Респондент 2	Нижче середнього	Респондент 13	Високий
Респондент 3	Середній	Респондент 14	Середній
Респондент 4	Нижче середнього	Респондент 15	Високий
Респондент 5	Дуже високий	Респондент 16	Нижче середнього

Респондент 6	Середній	Респондент 17	Середній
Респондент 7	Середній	Респондент 18	Високий
Респондент 8	Середній	Респондент 19	Нижче середнього
Респондент 9	Середній	Респондент 20	Середній
Респондент 10	Високий	Респондент 21	Дуже високий
Респондент 11	Нижче середнього	Респондент 22	Нижче середнього

Підбиваючи підсумки тесту можна зробити наступний висновок: дуже високий рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей ми діагностували у 9% учнів четвертого класу. Це діти, які здатні швидко орієнтуватися у непростих обставинах, проявляти невимушену поведінку у новому колективі чи малознайомій спільноті, брати на себе відповідальність та приймати рішення, наполегливо доводити власну думку. Високий рівень ми виявили у 23% респондентів. Такі учні ініціативні, швидко знаходять нових друзів, не розгублюються у незнайомій обстановці, повсякчас намагаються знайти нових друзів і приятелів, полюбляють гуртові розваги, справи тощо. Середній рівень ми діагностували у 36% респондентів. Ці школярі прагнуть до спілкування з іншими однолітками, не звужують коло своїх друзів лише однокласниками чи іншими категоріями, але потенціал їх комунікативних схильностей не характеризується високою міцністю. Рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей нижче середнього притаманний 32% респондентів. Ці діти особливо не жадають спілкуватися, обмежують власні знайомства, зазнають труднощів у налаштуванні комунікації з оточуючими, довго та тяжко переживають кривди, не відстоюють власну думку, відчувають себе напружено у незнайомій спільноті, більшість часу полюбляють бути на самоті, майже не виявляють ініціативу, уникають брати на себе відповідальність та приймати рішення. Низький рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей ми не виявили у жодного з респондентів.

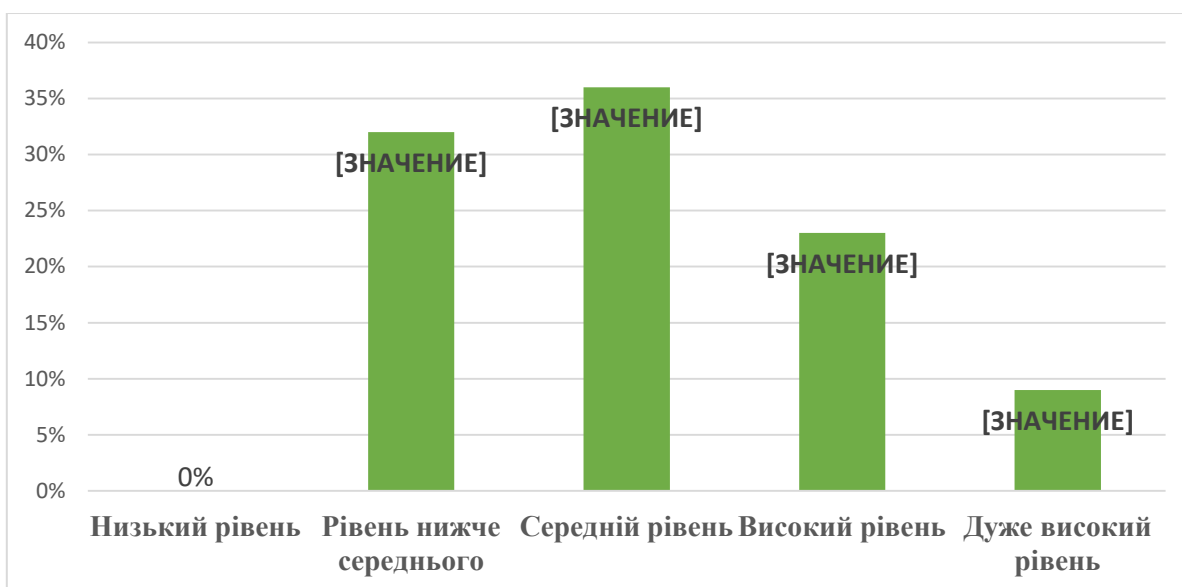

Рис. 2.2. Рівні комунікативних умінь, навичок і здібностей

Отже, у учнів четвертого класу переважають рівні комунікативних умінь, навичок і здібностей нижче середнього і середній. Вони мають проблеми у налаштуванні комунікації, уникають брати на себе відповідальність та приймати рішення. Тому ці молодші школярі можуть потребувати корекційної роботи з формування та розвитку зазначених вище властивостей особистості.

З метою виявлення деяких недоліків та вад особистісного розвитку ми використали **опитувальник ДВОР** автора З. Карпенко. Він дозволяє діагностувати наступні особливості персонального розвитку: 1 - тривожність, 2 - імпульсивність, 3 - агресивність, 4 - схильність до нечесної поведінки, 5 - асоціальність, 6 - замкнутість, 7 - невпевненість в собі, 8 - екстернальність, 9 - естетична нечутливість.

За результатами проведеної методики ми склали наступну таблицю.

Таблиця 2.3.

Рівні вираженості деяких недоліків та вад особистісного розвитку

Респонденти	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Респ. 1	НР	НР	НР	СР	НР	НР	СР	СР	НР

Респ. 2	BP	CP	HP	CP	HP	CP	CP	CP	HP
Респ. 3	CP	BP	CP	BP	HP	HP	CP	BP	HP
Респ. 4	CP	HP	HP	CP	HP	BP	CP	HP	HP
Респ. 5	HP	HP	HP	CP	HP	HP	HP	HP	HP
Респ. 6	CP	HP	HP	HP	HP	CP	CP	CP	HP
Респ. 7	HP	HP	HP	CP	HP	CP	BP	CP	HP
Респ. 8	CP	BP	CP	CP	HP	HP	CP	CP	HP
Респ. 9	HP	HP	HP	HP	HP	CP	CP	HP	HP
Респ. 10	HP	HP	HP	HP	HP	HP	CP	HP	HP
Респ. 11	BP	CP	CP	HP	HP	BP	CP	CP	HP
Респ. 12	CP	CP	CP	CP	HP	CP	BP	HP	HP
Респ. 13	HP	HP	HP	HP	HP	HP	HP	HP	HP
Респ. 14	CP	HP	HP	CP	HP	CP	BP	CP	HP
Респ. 15	CP	HP	HP	HP	HP	HP	CP	HP	HP
Респ. 16	BP	CP	HP	HP	HP	CP	BP	BP	HP
Респ. 17	CP	CP	CP	CP	HP	CP	CP	CP	HP
Респ. 18	HP	HP	HP	CP	HP	HP	HP	HP	HP
Респ. 19	CP	CP	CP	CP	HP	CP	BP	CP	HP
Респ. 20	HP	BP	CP	CP	HP	CP	BP	BP	HP

Респ. 21	НР	НР	НР	НР	НР	НР	НР	НР	НР
Респ. 22	ВР	СР	СР	ВР	НР	СР	ВР	ВР	НР

Умовні позначення:

1 - тривожність, 2 - імпульсивність, 3 - агресивність, 4 - схильність до нечесної поведінки, 5 - асоціальність, 6 - замкнутість, 7 - невпевненість в собі, 8 - екстернальність, 9 - естетична нечутливість.

ВР – високий рівень вираженості вади; СР – середній рівень вираженості вади; НР – низький рівень вираженості вади.

Аналізуючи рівні вираженості окремих вад можна скласти наступну таблицю.

Таблиця 2.4.

*Вираженість деяких недоліків та вад особистісного розвитку
у дітей четвертого класу*

Недоліки та вади особистісного розвитку	Низький рівень %	Середній рівень %	Високий рівень %
Тривожність	41%	41%	18%
Імпульсивність	55%	32%	14%
Агресивність	64%	36%	0%
Схильність до нечесної поведінки	36%	55%	9%
Асоціальність	100%	0%	0%
Замкнутість	41%	50%	9%
Невпевненість у собі	18%	50%	32%
Екстернальність	41%	41%	18%
Естетична нечутливість	100%	0%	0%

Отже, можна зробити висновок, що більшості учнів четвертого класу притаманні низькі показники рівня вад особистісного розвитку. Вони є

життєрадісні, комунікативні, відкриті впливам тощо. Разом з тим у певній кількості школярів спостерігається високий рівень вираженості такого показника, як непевненість у собі (32%). Середній рівень є панівним для наступних показників: схильність до нечесної поведінки (55%), замкнутість (50%) та непевненість у собі (50%). Це може вказувати про існування складників конфліктності та впливати на стилі поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

За результатами кореляційного аналізу було виявлено наявність прямих кореляційних зв'язків на рівні значимості 0,01 ($p \leq 0,01$):

Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та комунікативними вміннями, навичками і здібностями. Так, учні, яким притаманний дуже високий та високий рівні комунікативних умінь обирають спосіб вирішення конфліктної ситуації компроміс або примирення. Школярі з середнім рівнем комунікативних умінь переважно обирають м'який стиль вирішення конфліктної ситуації, зрідка – жорсткий. Діти з рівнем комунікативних умінь нижче середнього використовують уникнення як поведінковий спосіб вирішення конфліктної ситуації. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу комунікативних умінь, навичок і здібностей на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та деякими недоліками та вадами особистісного розвитку. Так, учні, які користуються поведінковим стилем компроміс мають низький рівень показників недоліків та вад особистісного розвитку. Школярам з поведінковим стилем примирення притаманний середній рівень таких вад, як схильність до нечесної поведінки та непевненість у собі. Діти з жорстким стилем поведінки у конфліктній ситуації характеризуються високим рівнем імпульсивності, схильністю до нечесної поведінки та середнім рівнем майже по всіх інших показниках. Оптанти з м'яким поведінковим стилем мають низькі та середні

рівні показників недоліків та вад особистісного розвитку. Переважно їм притаманні середній рівень тривожності, схильності до нечесної поведінки, невпевненості у собі, екстернальності. Респонденти, які користуються поведінковим стилем уникнення мають середні та високі рівні показників недоліків та вад особистісного розвитку. Вони характеризуються підвищеною тривожністю, замкнутістю, невпевненістю у собі, екстернальністю. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу деяких недоліків та вад особистісного розвитку на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

2.3. Рекомендації щодо ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів

Коли виникає конфліктна ситуація для її розв'язання молодшому школяру необхідно мати набір базових навичок. Удома не розв'язані конфліктні ситуації спричиняють загострення взаєностосунків насамперед з батьками. Поза сім'єю конфліктні ситуації стають руйнування дружби, насильства, агресії, покарання за погану поведінку (у школі).

На основі емпіричного дослідження та інтерпретації отриманих результатів діагностики, ми можемо запропонувати ряд рекомендацій щодо ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів та зниження конфліктності.

Молодим школярам ми можемо порекомендувати:

1. На початку конфліктної ситуації, бажано зупинитися на декілька хвилин та спробувати встановити причину бажання створити конфліктну ситуацію. (Чому саме зараз виникла ця суперечка? Чому я злюся? Що може допомогти її уникнути? Що потрібно для припинення конфлікту і безпеки? Тощо). Це може допомогти молодшому школяру усвідомити, чи наявний насправді привід для конфліктної ситуації, чи дійсно дитина хоче розпочати цей

конфлікт, для чого це потрібно їй. Заразом це допоможе школяреві уникнути певної афективності власного агресивного стану.

2. Вправлятися у Я-висловлюваннях з метою пояснення власного стану і ставлення до конкретної ситуації. Воно має такі складові:

А) Емоції й почуття. Спершу необхідно озвучити власні емоційні реакції: я серджуся, я роздратований, я засмутився, мені соромно тощо.

Б) З'ясувати, що породило саме ці емоції. Розказати про інцидент або власний стан, які детермінували саме таку реакцію.

В) Пояснити, чому саме цей випадок викликав таку реакцію: для мене ця справа була важлива, тому що..

Г) Висловлення побажань і прохань, вимог: я прошу тебе телефонувати й казати мені, якщо ти запізнюєшся тощо.

Це сприяє вирішенню розбіжностей, уникаючи конфліктної ситуації. Слід пам'ятати, що конструктивний конфлікт може приносити користь для розвитку людських взаєностосунків та розв'язання об'єктивних суперечок. Однак конструктивним його робить якраз форма вираження власної точки зору.

3. Не слід ображати опонента у відповідь. Це сприятиме усуненню контрвипадів та бійки. Водночас доречно задуматися, чого хоче інший учасник суперечки, якщо він не тільки ображає опонента. Під час конфліктної ситуації потрібно пам'ятати про причину, з якої розпочалася суперечка, не треба переходити на персональне, згадувати про минулі сварки тощо. Потрібно дотримуватися принципу «тут і зараз». Це дасть можливість зосередитися на актуальній проблемі та скоріше й ефективніше її розв'язати, зменшити тривожність, покращити настрій.

Слід старатися уникати комунікації із задирами та драчунами, щоби рідше опинятися в ризикованих, кризових ситуаціях.

Пропонуємо декілька способів розв'язання конфліктних ситуацій без агресії:

- Завдяки гумору: «Посваримося, поб'ємося, виваляємося на землі (підлозі), захворіємо ще;
- Шляхом попередження про наслідки: «Якщо посваримося і поб'ємося, то покарають обох / викличуть до школи батьків тощо;
- Шляхом тактичного відступу: не звертати увагу на образи, а просто піти.

Батькам ми можемо запропонувати наступні рекомендації:

1. Слід уникати конфліктних ситуацій у присутності дитини чи то залучати її до суперечки, коли до дитини це не відноситься. Психологічний мікроклімат у родині впливає на те, чи відчуває молодший школяр себе безпечно у сім'ї та яку тактику поведінки він наслідує у комунікації з ровесниками та дорослими. Уникнення атмосфери родинних суперечок сприяє зниженню загального напруження школяра.

2. Уникайте методів фізичного чи то іншого виду покарання. Наслідками такої практики виховання є постійні конфліктні ситуації між батьками та дитиною, втрата довіри до дорослих, дитяча брехня, страх розповідати про свої труднощі та проблеми, поява замкнутості, втечі з дому тощо.

3. Слід спробувати застосувати інші методи та прийоми впливу, наприклад, застосування Я-висловлювань з метою пояснення батьківської позиції та почуттів, залучати дитину до обговорення родинних справ як рівну, радитися з нею у прийнятті важливих рішень, наслідки яких будуть торкатися й дитини тощо. Це дозволить молодшому школяру уникнути почуття образи та ворожості, відчути себе рівним, вартим уваги, таким думка й почуття якого значущі не тільки для нього, але і для референтних дорослих.

Учителям ми можемо запропонувати наступні рекомендації:

1. Потрібно наголошувати на поведінці (вчинках, діях) молодшого школяра та їхніх наслідках, а не на особистості. Для встановлення контакту з

учнем не є конструктивним оцінювання його за вчинки. Як наслідок, учень починає думати, що він нездара, непотрібний, робить лише школу тощо. Це спричиняє почуття образи, провини, підозрілості тощо.

2. Обговорюючи поведінку школяра потрібно обмежитися аналізом конкретних фактів, що відбулися «тут і зараз», не згадуючи минулих дій та вчинків, бо в учня може виникнути почуття образи й він буде не в змозі критично оцінювати власну поведінку й ситуацію в цілому. Як наслідок, це може спричинити агресію або закритість дитини.

3. У конфліктній ситуації слід намагатися зрозуміти почуття та погляди молодшого школяра («Я розумію, тобі неприємно /це тебе кривдить / тощо, ...проте»). Такі слова свідчать про повагу педагога до почуттів учня, а також дають зрозуміти дитині, що його слухають, а його думки та переживання важливі та цінні.

4. Значущим для взаєностосунків молодшого школяра з педагогами та ровесниками у школі є підтримання його позитивної репутації. У разі конфліктної ситуації, вчителю не потрібно повідомляти про цей інцидент іншим учням чи то колегам з метою докору, обговорення чи то негативної оцінки. Запобігаючи такій ситуації, педагог не погіршить взаєностосунки зі школярем і не стане причиною образи.

5. Необхідно показувати молодшому школяру модель неагресивної поведінки. Дитина відповідає на агресію ще більшою агресією. Агресивні дії педагога можуть спричинити протидію, опір у школяра, спровокувати образу, непряму агресію, почуття провини тощо. Якщо дитина спостерігає неворожу поведінку, дії, то і сама поступово починає переймати менш агресивну поведінку.

Висновки до 2 розділу

Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити типові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, зробити аналіз та інтерпретацію його результатів.

Проаналізувавши наявний діагностичний інструментарій ми обрали для дослідження наступні методики: 1) експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації (для молодших школярів; 2) тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»; 3) опитувальник ДВОР (діагностика вад особистісного розвитку). Ці методики є валідними та надійними відносно предмету дослідження.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. В учнів четвертого класу жорсткий (твердий) стиль поведінки у конфліктній ситуації ми діагностували у 18% учнів, які захищаючи власну точку зору, до останнього стоять на своєму. Така ж кількість школярів 18% мають примиренський стиль поведінки. Такі діти намагаються під час конфлікту домовлятися з опонентом, поступатися власними інтересами, відшукувати альтернативні шляхи, які б влаштували обидвох учасників. 14% респондентів характерний компромісний стиль поведінки у конфліктній ситуації. 27% опитаних мають м'який стиль поведінки, коли один з опонентів готовий прийняти точку зору іншого, відмовившись від своїх претензій та пріоритетів заради пом'якшення конфліктної ситуації й комфортності. Унікаючий стиль поведінки у конфліктній ситуації притаманний 23% дітей. Вони прагнуть не загострювати суперечку, а вийти з конфлікту, проявляють пасивність у відстоювання своїх прав.

Отже, у нашій вибірці переважають м'який та унікаючий стилі поведінки у суперечках. Школярі прагнуть не загострювати конфліктну ситуацію, відкласти її розв'язання, перекласти її вирішення на сторонніх осіб. Це впливає на розвиток їхньої особистості та визначає взаємодію зі спільнотою ровесників.

2. Дуже високий рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей ми діагностували у 9% учнів четвертого класу, а високий рівень - у 23%. Це діти, які здатні швидко орієнтуватися у непростих обставинах, проявляти невимушену поведінку у новому колективі чи малознайомій спільноті, швидко знаходити друзів тощо. Середній рівень ми виявили у 36% респондентів. Ці школярі прагнуть до спілкування з іншими однолітками, але потенціал їх комунікативних схильностей не характеризується високою міцністю. Рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей нижче середнього притаманний 32% респондентів. Ці діти особливо не жадають спілкуватися, зазнають труднощів у налаштуванні комунікації з оточуючими, відчувають себе напружено у незнайомій спільноті тощо. Низький рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей ми не виявили у жодного з респондентів.

Отже, в учнів четвертого класу переважають рівні комунікативних умінь, навичок і здібностей нижче середнього і середній. Вони мають проблеми у налаштуванні комунікації, уникають брати на себе відповідальність та приймати рішення. Тому ці молодші школярі можуть потребувати корекційної роботи з формування та розвитку зазначених вище властивостей особистості.

3. Більшості учнів четвертого класу притаманні низькі показники рівня вад особистісного розвитку. Вони є життєрадісні, комунікативні, відкриті впливам тощо. Разом з тим у певної кількості школярів спостерігається високий рівень вираженості такого показника, як непевненість у собі (32%). Середній рівень є панівним для наступних показників: схильність до нечесної поведінки (55%), замкнутість (50%) та непевненість у собі (50%). Це може вказувати про існування складників конфліктності та впливати на стилі поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

4. За результатами кореляційного аналізу було виявлено наявність прямих кореляційних зв'язків на рівні значимості 0,01 ($p \leq 0,01$). Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та комунікативними

уміннями, навичками і здібностями. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу комунікативних умінь, навичок і здібностей на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів. Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та деякими недоліками та вадами особистісного розвитку. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу деяких недоліків та вад особистісного розвитку на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

5. На основі емпіричного дослідження та інтерпретації отриманих результатів діагностики, ми запропонували набір базових рекомендацій щодо ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів та зниження конфліктності.

ВИСНОВКИ

Особливості поведінки у конфліктній ситуації є одним з актуальних питань вивчення конфліктології, педагогіки та психології.

Феномен конфліктності та способи поведінки у конфліктній ситуації у психології вивчали А. Адлер, Г. Андрєєва, А. Анцупов, Л. Божович, С. Бочарова, Е. Гідденс, Н. Гришина, В. Дружинін, К. Левін, Д. Смелсер, К. Томас, З. Фройд, К. Хорні, Є. Шир та багато інших.

У психології «конфлікт» визначається як гострий спосіб усунення розбіжностей протилежних точок зору, інтересів, поглядів, що відбуваються у процесі соціальної взаємодії індивідів чи груп людей, пов'язаний з негативними емоційними переживаннями. Конфліктні ситуації зазвичай асоціюють суперечками, залякуванням, агресією, неприязню, ворожнечею тощо.

Джерелами виникнення конфліктів є протиріччя або їх сукупність. Протиріччя можуть бути об'єктивні чи суб'єктивні, внутрішні та зовнішні, головні та другорядні, антагоністичні чи неантагоністичні.

Існує безліч типологій конфліктів.

Науковці виокремлюють такі фази протікання конфліктів: 1) латентна фаза (зародження конфлікту); 2) демонстративна фаза (усвідомлення виникнення конфлікту); 3) агресивна фаза (загострення конфлікту); 4) батальна фаза (розв'язання конфлікту).

Дослідники виділяють наступні шляхи розв'язання конфліктних ситуацій: а) запобігання конфлікту; б) керування конфліктом; в) ухвалення оптимального розв'язання конфліктної ситуації; г) розв'язання конфлікту.

Проблему конфліктних ситуацій на різних етапах вікового розвитку досліджували: у дошкільному віці – В. Жизневський, Д. Ельконін, Я. Коломинський, А. Рояк та інші; в молодшому шкільному віці – Л. Славіна, Ф. Фірманов, П. Якобсон та інші; у підлітковому періоді – Л. Божович, Г. Драгунова, О. Первишева, Г. Макартичева та інші; в юнацькому віці – В. Афонькова, І. Кон та інші; у студентському віці – В. Басова, О. Кармін, Х. Ремшмідт, А. Шкіль та інші; в дорослому віці – А. Анцупов, Н. Грішина, А. Шипілов та інші.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що феномен конфліктів у молодшому шкільному віці став вивчатися відносно не давно. Визнається, що цей віковий період є сензитивним для появи й корекції конфліктності, яка пояснюється індивідуально-характерологічними властивостями учня і перспективами впливати на його міжособистісні взаєностосунки.

Збільшення конфліктних ситуацій у школярів початкової ланки зумовлена вступом до школи, зміною родинного виховання на систему шкільного навчання і виховання, зміною соціальної ситуації розвитку, адаптацією до закладу освіти, розширенням кола діяльності, зміною життєвих потреб та інтересів. Все вищеперераховане примножує суперечності у спілкуванні з дорослими та однолітками. На практиці можна спостерігати наступні варіанти конфліктних

ситуацій: «учень – учень», «учень – учитель», «учень – батьки». Зазвичай конфлікти в початкових класах виникають раптово і є непередбаченими.

Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити типові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, зробити аналіз та інтерпретацію його результатів. Для проведення дослідження ми обрали наступний діагностичний інструментарій: експрес-діагностику поведінкового стилю в конфліктній ситуації (для молодших школярів); тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»; опитувальник ДВОР (діагностика вад особистісного розвитку).

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У учнів четвертого класу переважають м'який та уникаючий стилі поведінки у суперечках, тобто вони прагнуть не загострювати конфліктну ситуацію, відкласти її розв'язання, перекласти її вирішення на сторонніх осіб чи то використовують інші шляхи. Це впливає на розвиток їхньої особистості та визначає взаємодію зі спільнотою ровесників.

2. У школярів учнів переважають рівні комунікативних умінь, навичок і здібностей нижче середнього і середній. Вони мають проблеми у налаштуванні комунікації, уникають брати на себе відповідальність та приймати рішення. Тому ці молодші школярі можуть потребувати корекційної роботи з формування та розвитку зазначених вище властивостей особистості.

3. Більшості учнів четвертого класу притаманні низькі показники рівня вад особистісного розвитку. Вони є життєрадісні, комунікативні, відкриті впливам тощо. Разом з тим у певної кількості школярів спостерігається високий рівень вираженості такого показника, як непевненість у собі. Середній рівень є панівним для наступних показників: схильність до нечесної поведінки, замкнутість та непевненість у собі. Це може вказувати про існування

складників конфліктності та впливати на стилі поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

За результатами кореляційного аналізу було виявлено наявність прямих кореляційних зв'язків на рівні значимості 0,01 ($p \leq 0,01$). Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та комунікативними вміннями, навичками і здібностями. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу комунікативних умінь, навичок і здібностей на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів. Між стилем поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та деякими недоліками та вадами особистісного розвитку. Результат кореляційного аналізу довів наявність впливу деяких недоліків та вад особистісного розвитку на стиль поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів.

На основі емпіричного дослідження та інтерпретації отриманих результатів діагностики, ми запропонували набір базових рекомендацій щодо ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях молодших школярів та зниження конфліктності.

У цілому можна зазначити про підтвердження дослідницької гіпотези – особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях детермінуються рівнем комунікативних умінь і навичок та вадами особистісного розвитку. Завдання поставлені на початку дослідження виконані.

Отже, проблема особливостей поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях залишається досить актуальною і наше дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Перспектива досліджень полягає у детальному вивченні гендерних особливостей поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях та впливу інших детермінант на спосіб поведінки у конфліктній ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативні підходи до розв'язання конфліктів: теорія і практика застосування / Уклад. : Н. Гайдук, І. Сенюта, О. Бік, Х. Терешко. Львів: ПАІС, 2007. 296 с.
2. Басараб Л.В. Оминаємо гострі кути! Конфлікти в дитячому колективі. *Шкільному психологу*. 2011. № 5. С. 25-27.
3. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів. *Соціальний працівник*. 2006. № 5.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. К. : ІЗМН, 1998. 204 с.
5. Боришевський М.Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості. К. : Генеза, 2004. 180 с.
6. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків. Навчально-методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М., Дацко О.В. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 200 с.
7. Волченко Л.П. Особливості формування конфліктологічної компетентності особистості в умовах сучасної школи // Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2017. № 3 (44). С. 65–74.
8. Воронін Г.Л. Конфлікти в школі. *Соціологічні дослідження*. 1994. № 3. С. 94–98.
9. Гайдук Н.М. Концептуальні засади застосування посередництва при розв'язанні конфліктів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 6. С. 147-157.
10. Гапон Н. П. Дитина в групі одноліток: конфліктність та її вирішення. *Збірник доповідей наук.-практ. конф.* 21–22 трав.1997 р. Вінниця, 1997. С. 78–80.

11. Гарькавець С.О., Волченко.Л.П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.
12. Горностаї П.П., Титаренко Т.М. Психологія особистості: словник-довідник. К.: Рута, 2001. 320с.
13. Джелалі В.О., Джелалі О.В. Психологія вирішення конфліктів: навчальний посібник. К.: Харків: Р.И.Ф., 2006. 318 с.
14. Загальна конфліктологія : навчальний посібник / Заг. ред. І.В. Ващенко, С.П. Петренка. 2-ге вид. Х.: Оригінал, 2001. 384 с.
15. Ішмуратов А.Т. Конфлікт та згода: основи когнітивної теорії конфліктів. К.: Наукова думка, 1996. 189 с.
16. Кириленко А.І. Конфлікти між учителями й учнями. Способи їх розв'язання. *Шкільному психологу*. 2011. №4. С.24-28.
17. Коваль Р. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід упровадження. Посібник. К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. 168 с.
18. Клас без провини: інструменти для розв'язання конфліктів і сприяння розвитку міжособистісного інтелекту / С. Гарт, В.К. Годсон; пер. з англ. О.І.Олійник. Харків: Вид-во Ранок, 2020. 256 с.
19. Колонкова О. Конфлікти в нашому житті. *Шкільний світ*. 2005. № 8.
20. Конфлікти і шляхи їх розв'язання. *Валеологія*. 2003. № 1, 2. С. 39-40. № 3, 4. С. 38–39. № 5, 6. С. 12–13.
21. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. К.: МАУП, 2007. 435 с.
22. Назарина Ю. Спілкування без конфліктів. *Шкільний світ*. 2006. № 7.
23. Панченко Н. Як поводитись в конфліктній ситуації? *Позакласний час*. 2006. № 7-8. С. 92 -93.
24. Пірен М. І. Конфліктологія: підручник. К.: МАУП, 2003. 360 с.

25. Поліщук В.М. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Вид. 3-тє, виправ. Суми : Університетська книга, 2010. 352 с.
26. Рябініна К.В. Актуальні проблеми конфліктології: теоретико-методологічний підхід. [Електронний ресурс]. Theories and Problems of Political Studies 2016. 16с.
27. Сивакова Л.Ю., Костенко Т.Г. Конфлікти та причини їх виникнення. *Позакласний час*. 2006. № 7-8. С. 94-98.
28. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. проф. М.І. Пірен, проф. Г.В. Ложкіна. Чернівці. Київ, 1995. 332 с.
29. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / заг. ред. Панок В. Г., Левченко К.Б. Київ: МЖПЦ «Ла Страда — Україна», 2014. 84 с.
30. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Х. : Прапор, 2009. 632 с.
31. Швидка І.І. Конфлікти в освіті. *«Шкільному психологу усе для роботи»*. 2011. № 2, лютий. С. 33.
32. Що таке конфлікт і як з нього вийти. URL:<https://sch32.edu.vn.ua/2-sch32/193-shcho-take-konflikt-i-yak-z-nogo-vijti>

ДОДАТОК А

**Експрес-діагностика
поведінкового стилю в конфліктній ситуації
(для молодших школярів)**

Інструкція. Дайте відповідь на запропоновані нижче питання, оцінивши, наскільки властиво вам те або інше поведіння в конфліктній ситуації: часто, від випадку до випадку, рідко.

Опитувальник

1. Погрожую або б'юся.
2. Намагаюся прийняти точку зору супротивника, погоджуюся з нею, як зі своєю.
3. Шукаю компроміс.
4. Припускаю, що не правий, навіть якщо не можу повірити в це остаточно.
5. Уникаю супротивника.
6. Прагну будь за все досягти своїх цілей.
7. Намагаюся з'ясувати, з чим я згоден, а з чим - категорично ні.
8. Іду на компроміс.
9. Здаюсь.
10. Змінюю тему спілкування.
11. Повторюю одне і те ж, поки не досягну свого.
12. Намагаюся знайти причину конфлікту, зрозуміти, з чого все почалося.
13. Трохи поступаюся і підштовхую тим самим до поступок іншу сторону.
14. Пропоную мир.
15. Намагаюся перевести все на жарт.

Обробка й інтерпретація результатів: відповідь «часто» оцінюється у 3 бали, відповідь «від випадку до випадку» - у 2 бали, відповідь «рідко» - в 1 бал.

Ключ

Стилю А відповідають питання 1, 6, 11; стилю В відповідають питання 2, 7, 12; стилю С відповідають питання 3, 8, 13; стилю Д відповідають питання 4, 9, 14; стилю Е відповідають питання 5, 10, 15.

Стиль А - *жорсткий стиль* вирішення конфліктів. Такі люди до останнього стоять на своєму, захищаючи свою позицію, і будь що намагаються виграти. Вони впевнені, що завжди праві.

Стиль Б - *примиренський стиль*. Такі люди орієнтовані на «згладжування кутів» з урахуванням того, що завжди можна домовитися, на пошук альтернативи і рішення, яке здатне задовольнити обидві сторони.

Стиль В - *компромісний стиль*. Із самого початку суперечки простежується установка на компроміс.

Стиль Г - *м'який стиль*. Виявляється в готовності одного з учасників стати на точку зору супротивника й відмовитися від своєї позиції, претензій.

Стиль Д - *унікаючий*. Цей стиль орієнтований на уникнення конфлікту. Люди даного типу намагаються не загострювати ситуацію, не доводити конфлікт до відкритого зіткнення.

ДОДАТОК Б**Тест для молодших школярів****«Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»**

Методика виявляє комунікативні вміння, навички та здібності особистості:

- вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти з людьми;
- бажання розширити контакти, участь у групових заходах;
- вміння впливати на людей;
- бажання проявляти ініціативу.

Інструкція: Перед вами 10 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
3. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
4. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
5. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
6. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії (колективи)?
7. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?
8. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
9. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
10. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

Обробка результатів:

Комунікативні схильності: Так – 1, 3, 5, 8, 10. Ні – 2, 4, 6, 7, 9.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем до числа 10: $K = x/10$.

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських здібностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо: $K(\text{ком.}) = 9/10 = 0,9$.

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Коефіцієнт	0-0,2	0,3-0,4	0,5-0,6	0,7-0,8	0,9-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів:

Якщо Ви отримали оцінку «1», Вам властивий низький рівень комунікативної діяльності.

Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе самотою в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, важко переживаєте образи.

Якщо Ви отримали оцінку «3», для Вас характерний середній рівень комунікативних здібностей Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних здібностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих.

Якщо Ви отримали оцінку «5», Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних здібностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите колективні справи.

ДОДАТОК С

Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР)

(автор З. Карпенко)

Опитувальник для дітей 9—11 років

Любий друже!

Тобі пропонується відповісти на запитання, що стосуються різних сторін твоєї особистості: поведінки, самопочуття, бажань, страхів, переконань тощо. Ти маєш чудову нагоду поглянути на себе ззовні і проаналізувати, що ти знаєш про себе, поділитися цими знаннями з дорослими, аби вони краще пізнали тебе і змогли розуміти, спілкуватися з тобою, навчати тебе.

У спеціальному бланку для відповідей навпроти відповідного номера твердження треба поставити знак «+», якщо ти згодний із твердженням, і знак «—», якщо ти з твердженням не згодний.

Не розмірковуй довго, відповідай одразу, вслуховуючись у зміст. Усі відповіді будуть правильними, якщо ти відповідатимеш чесно.

Прізвище, ім'я _____

Клас _____ Дата _____

Бланк відповідей								
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	11	21	31	41	51	61	71	81
2	12	22	32	42	52	62	72	82
3	13	23	33	43	53	63	73	83
4	14	24	34	44	54	64	74	84
5	15	25	35	45	55	65	75	85

6	16	26	36	46	56	66	76	86
7	17	27	37	47	57	67	77	87
8	18	28	38	48	58	68	78	88
9	19	29	39	49	59	69	79	89
10	20	30	40	50	60	70	80	90

Опитувальник ДВОР

1. Мені важко зосередитися на чомусь одному.
2. Я не можу довго працювати не втомлюючись.
3. Я хвилююся з будь-якого приводу.
4. Під час виконання завдання я дуже напружений(а) і скутий(а).
5. Я часто думаю про можливі неприємності.
6. Я лякливий(а), багато що викликає в мене страх.
7. Я не люблю чекати.
8. Я не люблю починати нову справу.
9. Я неспокійно сплю, погано засинаю.
10. Я не впевнений(а) у своїх силах, боюся труднощів.
11. Я завжди швидко знаходжу відповідь, коли про щось запитують (можливо, і неправильно, але дуже швидко).
12. У мене часто змінюється настрій.
13. Мені часто все набридає.
14. Я швидко, не вагаючись, приймаю рішення.
15. Я часто відволікаюся на уроках.
16. Коли хтось із дітей на мене кричить, я також кричу у відповідь.
17. Я впевнений(а), що впораюся із будь-яким завданням.
18. Я люблю діяти, а не розмірковувати.
19. В іграх я не підкоряюся правилам.
20. Я гарячкую під час розмови.
21. Коли хтось мене образить, я прагну поквитатися з ним.
22. Іноді мене тішить, коли я щось зламаю, розірву, розіб'ю.
23. Я дуже серджуся, коли хтось сміється з мене.

24. Мені здається, що інколи я хочу зробити якусь шкоду.
25. У відповідь на вказівки мені хочеться зробити все навпаки.
26. Я люблю бути першим(ою), верховодити, підкоряти собі інших.
27. Я легко можу посваритися чи побитися.
28. Я не поступаюся іншим, не ділюся з ними нічим.
29. Я не можу змовчати, коли чимось незадоволений(а).
30. Часом я так наполягаю на своєму, що людям навколо вривається терпець.
31. Я люблю, коли мене хвалять за те, що насправді зробила інша людина.
32. Мені подобається отримувати більше від того, що насправді мені належить.
33. Я часто звинувачую кого-небудь у тому, у чому насправді винний (а) сам (а).
34. Трапляється, що я привласнюю речі, що належать іншій людині.
35. Мені подобається перебільшувати, хвалитися, вигадувати небилиці.
36. Я часто порушую свої обіцянки.
37. Я завжди знаходжу виправдання непорядному вчинкові.
38. Я не визнаю своїх помилок.
39. Я роблю все задля своєї вигоди.
40. Я рідко зізнаюся, що заподіяв (ла) комусь шкоду.
41. Я часто порушую правила поведінки, установлені вчителем.
42. Я люблю сміятися з інших.
43. Я кривджу своїх товаришів: б'ю їх, штовхаю, дражню.
44. Часто я говорю одне, а роблю протилежне.
45. Я розповідаю непристойні історії, уживаю лайливі слова.
46. Переконаний (а), що мої пустощі нікому не шкодять.
47. Задля власного зиску я часто обдурюю інших.
48. Діти скаржаться на мене, не хочуть гратися зі мною.
49. Я люблю розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов між дорослими.
50. Я знуцаюся з тварин, нищу без потреби рослини.

51. Я цураюся своїх ровесників, тримаюся від них віддалік.
52. Я не довіряю людям, побоююся їх.
53. Я уникаю дивитися в очі людині, з якою розмовляю.
54. Я мовчазний(а), не підтримую розмову з чужими людьми.
55. Мене часто запитують, чим я незадоволений(а).
56. Мене часто підозрюють у негарних учинках.
57. Люди часто навмисно ображають мене.
58. Я часто засмучуюсь.
59. Я люблю гратися сам(а).
60. Дитяча компанія швидко мені набридає.
61. Мені небайдуже, що про мене думають інші.
62. Я повинен(на) завжди все знати.
63. Я не маю права помилятися.
64. Я намагаюся виправдати свої вчинки перед іншими людьми.
65. Спочатку я дбаю про інших, а потім уже про себе.
66. Коли я помиляюсь, то почуваюся винним (ою).
67. Усі люди, з якими я спілкуюся, повинні мене любити.
68. Інші люди мають право контролювати мою поведінку.
69. Я намагаюся допомогти людям навіть тоді, коли мене про це не просять.
70. Якщо я вже прийняв (ла) рішення, то не маю права передумати.
71. Мої успіхи залежать від щасливого випадку.
72. Я волію почекати, поки мої труднощі розв'яжуться самі собою.
73. Мої оцінки в школі не залежать від моїх здібностей.
74. Мої успіхи залежать від допомоги інших людей.
75. За мене вирішують інші, що і як робити.
76. Я не винен(на), що не можу домогтися кращих результатів.
77. Я не планую того, що зі мною трапляється.
78. Я сам(а) нічого не можу змінити у своєму житті.

79. За моє здоров'я відповідають дорослі.
80. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
81. Я більше люблю слухати казки, ніж вірші.
82. Коли я йду з мамою в магазин, я більше хотів(ла) би(б), щоб мені купили цукерки, ніж книжку.
83. Я не мрію стати актором.
84. Мені не подобаються квіти.
85. Мені більше подобається звичайна їжа, яку мама готує щодня, ніж фрукти — ананаси, мандарини, ківі.
86. Я не радію, коли бачу щось красиве і незвичайне.
87. Мене цікавлять технічні іграшки, наприклад автомобілі, літаки, мотоцикли.
88. Мені не подобається гратися з ляльками.
89. Я не люблю вигадувати різні небилиці.
90. Я не плачу, коли чую сумну історію.

Дешифратор

(Інформація для психолога)

Тривожність	Імпульсивність	Агресивність	Схильність до нечесної поведінки	Асоціальність	Замкнутість	Непевненість	Екстернальність	Естетична нечутливість
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Інтерпретація результатів

- 8—10 балів — високий рівень вираженості вади;
- 4—7 балів — середній рівень вираженості вади;
- 1—3 бали — низький рівень вираженості вади.

ДОДАТОК Д

**Психологічна програма
для зниження рівня конфліктних проявів
у молодших школярів**

Вправи «Країна розуміння».

Розвиток комунікативних здібностей, можливість робити оцінку своєї негативної (конфліктної) поведінки.

Мета:

1. Навчання вмінню слухати і чути інших.
2. Осмислення своїх вчинків.
3. Розвиток здатності ділитися своїми переживаннями.

Методичні прийоми:

1. Бесіда, спрямована на знайомство з різними засобами розуміння.
2. Словесно рухливі релаксаційні вправи.
3. Малювання.

1 заняття.

Зниження конфліктності засобами рухової активності.

Психолог говорить: «давайте познайомимося», усі повинні називати себе по імені.

Гра: «Сніжний ком». Група встає в коло, і перший називає своє ім'я. Другий називає ім'я першого і своє. Третій ім'я першого, другого і своє. Разом з ім'ям можна зобразити свій улюблений жест, назвати свій улюблений напій, якість особистості, хобі і т.п.

Вправа «Давайте привітаємося». Спочатку психолог говорить про різні форми вітання, які реально існують та жартівні. Потім пропонується привітатися плечем,

рукою, спиною і т.п., і видумати свої незвичайні способи вітання і привітатися ними.

Вправа «Тайландський бокс».

Два учня на ринзі із зав'язаними очима борються мішками, набитими м'якими ганчірками. Можливі різні варіанти: можна одному дати дзвіночок, а іншому мішок – він б'є на звук, учень із дзвіночком ухиляється, можна дати мішки обом, і ввести двох посередників– вони направляють своїх гравців короткими командами.

2 заняття.

Знижуємо агресію, повертаючи увагу до інших учнів, навчаючи розумінню позитивного, і негативного відношення один до одного.

Молодші школярі вітають привітають один одного в колі.

Гра «Запам'ятай».

Усі діляться на пари і встають спиною один до одного. Після цього по черзі описують зачіску, одяг, обличчя партнера. Опис порівнюється з оригіналом і визначається, хто і на скільки був точний.

Вправа «Бали на пальцях».

Учні стоять у парах і на рахунок «три» обидва на пальцях викидають ступінь довіри або рівень відносин: від абсолютної недовіри (один палець) до абсолютної довіри (п'ять пальців). Потім пари міняються.

Вправа «Прощання».

Обговорюємо різні форми прощання, а потім придумуємо свої варіанти і прощаємося.

3 заняття.

Учні навчаються робити один одному приємне, міняючи свої установки про те, що конфліктами, агресією і негативною поведінкою можна домогтися уваги або розташування інших.

Вправа «Фотоапарат».

Група ділиться на пари. Перший у парі стає фотографом, другий фотоапаратом. Фотоапарат закриває очі, фотограф підводить його до цікавого місця в приміщенні,

і злегка натискаючи на його голову «робить знімки».(Фотоапарат на секунду відкриває очі, а потім закриває знову). Потім фотоапарат повинен вгадати, у якому місці «зроблені знімки». Потім ролі міняються. Насправді вправа має схований підтекст. Найбільш важливі моменти наступні: хто, з фотографів як вів за собою свій фотоапарат, чи попереджав про небезпеки, чи думав про напарника або тільки, про себе. Наскільки фотоапарату було комфортно зі своїм фотографом, наскільки він довіряв йому. Кому приємніше було бути фотографом (тобто ведучим), кому фотоапаратом (тобто веденим) і т.п.

Вправа «Наші почуття».

Мета: за допомогою ознайомлення з позитивними емоціями, вербальним і невербальним спілкуванням, а також пережитим негативним досвідом, ми вчимо учнів справлятися з агресією.

Матеріали: картки з назвою почуттів: радість, прикрість, образа, натхнення, страх, задоволення, гнів, сором, замилювання, подяка, подив, злість, відраза, полегшення, нетерпіння, переляк, зніяковілість, сум.

Процедура: розділити картки на дві групи, у якій одні почуття будуть позитивними, а в іншій, негативні. А потім постаратися разом придумати різні ситуації, у яких вони будуть проявлятися. Після цього, дати завдання зобразити ті почуття, які йому найбільше подобаються, і розповісти чому.

Вправа «Маленький секрет».

Мета: відновлення позитивного емоційного стану допомагає позбуватися від негативних імпульсів й конфліктної поведінки.

Матеріали: аркуш паперу, кольорові олівці.

Інструкція: «Сядь зручніше, зроби 2 - 3 глибоких вдихи, закрій очі. Зосередься й згадай своє улюблене місце, де ти любиш бути, де тобі спокійно й добре, якщо такого немає, придумай його. Звуки, кольори, предмети, які оточують в цьому місці, які вони.... Пограй там якийсь час. А тепер ще раз глибоко вдихни, оглянься й запам'ятай, відкрий очі.

Спробуй намалювати це місце, яке ти уявив».

Потім разом усі разом повинні обговорити те, що кожен намалював.

<p>Зниження конфліктних проявів шляхом підвищення самооцінки молодших школярів.</p>		<p>Вправи, що знижують рівень конфліктних проявів учнів, за допомогою підвищення рівня комунікативних здібностей.</p>
<p>Вправа «Корабель». Діти роблять корабель, вставши так, щоб один з учасників вмістився в середині. Ведучий пояснює, що корабель спочатку пливе в сонячну гарну погоду, але от він потрапляє в шторм, а той, хто в середині капітан корабля й він не боїться шторму. На перекір бурі й блискавкам він повинен крикнути «Я сильний і сміливий капітан, я не боюся бурі!»</p>	<p>4 заняття.</p>	<p>Вправа «Руки знайомлять, сваряться, миряться». Вправа виконується в парах із закритими очима, усі сидять навпроти один одного, на невеликій відстані (витагнутої руки). Ведучий говорить: «Закрийте очі, простягніть один до одного руки, познайомтеся одними руками. Продемонструйте добрі відношення. Опустіть руки. Знову витягніть, ваші руки сваряться. Опустіть, а тепер вони миряться, ви розстаєтеся друзями. Після цього обговорюються відчуття дітей у ході гри.</p>
<p>Вправа «Чарівні зарості». Кожен учасник намагається проникнути в центр кола, яке утворене тісно притиснутими «чарівними водоростями» – всіма іншими учасниками. «Водорості» розуміють людську мову і відчують дотики. Той хто водить повинен самими добрими словами й ніжними рухами вмовити «водоростей» пропустити його в центр кола. Потім, по закінченні гри, обговорюється, коли й при яких умовах водорості розступилися, а при яких ні.</p> <p>Вправа «Малюємо». Ведучий пропонує намалювати добру тварину, яка могла б захистити всіх людей від усього поганого, і написати (розповісти в колі), якими добрими якостями вона наділена.</p>	<p>5 заняття</p>	<p>Вправа «Хто покликав, довідайся!» Той, хто водить відходить у далекий кут кімнати, відвертається й закриває очі. Дається інструкція: по черзі називають, того, хто водить по імені різними інтонаціями, а він повинен відгадати, хто до нього звернувся і як (ніжно, грубо, зло і т.п.) Після вправи обговорюються почуття, які виникли при тому або іншому оклику.</p>

<p>Вправа «Чарівний ящик». У центр кола ставиться ящик (або те, що його нагадує), учні повинні по черзі підійти до нього і щось із нього вийняти, показавши яку-небудь вправу або гру з витягненим предметом. А навколишні повинні здогадатися, що він робить або що це за гра.</p>	6 заняття	<p>Вправа «Хо́да». Учасникам пропонується пройтися так, як у їхньому уявленні ходять:</p> <ul style="list-style-type: none"> • маленька дівчинка в гарному настрої; • стара людина; • утомлений чоловік і т.п. <p>Так само, учні можуть самі вибрати собі персонаж, а інші будуть відгадувати, кого вони зображують.</p>
<p>Вправа «Те, що я люблю робити». Усі стоять у колі, той, хто водить засобами пантоміми показує те, що він любить найбільше робити. Інші відгадують, і так по колу. Які тварини подобаються тому, хто водить, які він любить подарунки, його улюблена пора року й т.п.</p>	7 заняття	<p>Вправа «Обзивалки». Придумується конфлікт, і в ході конфлікту треба замість обзивалок говорити ім'я, рослину, місто, і т.п.</p>
<p>Вправа «Колаж». Береться деяка кількість журналів і газет. Пропонується вирізати різних людей і приклеїти на аркуш ватману, але так, щоб в одній групі були люди винятково добрі, веселі й усмішливі, а в іншій смутні, ті, що сваряться, злі люди. Необхідно придумати історію про цих людей. Чому одні злі, а інші добрі.</p>	8 заняття	<p>Вправа «Іграшка». Вправа виконується в парах. Одному з пари дається будь-яка річ, а інший дуже хоче її одержати. Важливо щоб власник речі зміг представити ту річ, яку він тримає найулюбленішою. У завдання іншого входить упросити напарника дати річ покористуватися. Як тільки хазяїн речі віддає її на прохання іншого, гра переривається, і в хазяїна запитують, чому він віддав річ.</p>
<p>Вправа «Ми граємо в пригоди!» Пропонується придумати етюд, вибрати акторів, а потім розіграти його перед іншою аудиторією. Всі уважно дивляться й намагаються простежити, наскільки в «акторів» вийшло зіграти правдиво. Потім проходить бесіда, наскільки було складно героям етюду.</p>	9 заняття	

<p>Вправа «Підсумки. Яким би я хотів бути і який зараз».</p> <p>Пропонується намалювати себе – який учень є зараз й яким би хотів стати. Після показу малюнків у колі з кожним учасником обговорюється (а учні допомагають порадами – як стати краще) які кроки потрібно зробити, щоб відповідати своєму образу, які йому властиві риси, і як у собі їх розвинути.</p> <p>Після цього кожний малює для себе поетапну «доріжку - сходи» до вершини своєї досконалості, зображуючи себе на кожному етапі сходження (які якості він додає собі з кожною сходинкою і якими вчинками робить, щоб бути краще.)</p> <p>Ціль заняття «Підсумки»: міститься в самостійному контролі учня самого себе (відчуття себе дорослим, підвищення самооцінки, уважність стосовно своїх учинків і дій, самоаналіз і самокритика негативної, агресивної поведінки і зі своєї сторони й з боку дорослих).</p>	<p>10 заняття</p>	
---	-----------------------	--